अष्टाध्यायी

(July 2020)

(pāṇini’s aṣṭādhyāyī- A beginner’s reflections)

प्रार्थना

येनाक्षरसमाम्नायम् अधिगम्य महेश्वरात् ।
कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनये नमः ॥

वाक्यकारं वररुचिं भाष्यकारं पतञ्जलिम् ।
पाणिनिं सूत्रकारं च प्रणतोऽस्मि मुनित्रयम् ॥

A note to any listener

- This is an attempt by a non-grammarian with basic understanding of the structure of aṣṭādhyāyī
- I've struggled to get a grasp of the big picture as I started approaching aṣṭādhyāyī. This attempt is to gather and present few key concepts that are very useful in the first few months of the journey.
- I have completed Kovida and feel this is the bare minimum to embark on the aṣṭādhyāyī journey
- A good working knowledge of sandhis, samāsās, krudantās can greatly enhance the understanding of aṣṭādhyāyī and its application better
- **The aṣṭādhyāyī is in no way an easy text. It requires consistent, systematic, sincere effort and <u>focus with regularity</u>.**

Experts in Sanskrit language: please excuse. This session is only meant for beginners

About pāṇini

- Birth date : 4th, 5th or 6th century BC
- **pāṇini** was born in Shalatula, a town near to Attock on the Indus river in present day Pakistan.
- Most scholars agree that **pāṇini's** aṣṭādhyāyī is at least 2500 years old

Big Picture – where does aṣṭādhyāyī fit?

Sanskrit Grammar has four distinct components:

1. अष्टाध्यायी: a system of around 4000 grammatical rules सूत्राणि
2. शिवसूत्राणि : the inventory of phonological segments, partitioned by markers (anubandhas) to allow classes of segments (pratyaharas) to be designated by a set of special conventions
3. धातुपाठ : a list of about 2000 verbal roots, with subclassification and diacritic markers encoding their morphological and syntactic properties
4. गणपाठ : It is an appendix to aṣṭādhyāyī. Classes of words which are called by some aṣṭādhyāyī sutra. For example, सर्वादि-गण is a set of 35 words

aṣṭādhyāyī by pāṇini- What makes it unique?

Most **comprehensiv**e grammar framework available in this world

- it caters to both vedic and classical Sanskrit
- it documents the dialectical differences eastern regions, western regions etc)
- it gives place for views of earlier grammarians (he mentions 11 grammarians earlier to him)
- He goes to the extent to creating a sutra for just a single word - several such instances
- Aim was to cover the language completely as he knew it

👉 Although there have been several attempts , it is actually because of the above, that it succeeded in eclipsing all earlier works, and no later work has ever come close to it.

aṣṭādhyāyī by pāṇini- What makes it unique?

- Through **pattern recognition** pāṇini has created a framework
- Modern **Object Oriented Analysis and Design concepts** one observes in aṣṭādhyāyī
  - Encapsulation
  - Abstraction
  - Polymorphism
  - Extension – Defining a base class and then extending etc.
- Crisp presentation - highest level of knowledge compression
- 1/3rd introduction, 1/3rd index, main subject matter is around 100 pages which includes notes
- **Extremely brief** for the comprehensiveness
- Ancient at the same time (at least 2500 years old!!!)

Other important texts based on aṣṭādhyāyī

- महाभाष्यम् -पतञ्जलिः
- वार्त्तिककारः वररुचिः/कात्यायनः
- काशिकावृत्तिः - वामनजयादित्यौ

Different approaches through

- वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी -भट्टोजीदीक्षितः
- लघुसिद्धान्तकौमुदी -वरदराजाचार्यः

http://ashtadhyayi.com/

Key concept 1- Organisation and content

Key concept 1- organisation

- 8 chapters in total
- Each chapter has 4 sections (pāda)
- Each section has numerous sūtras
- A sutra is numbered m.n.p (m representing chapter, n pāda, p sutra)
- Important to note the significance of tripadi or last 3 sections.

👉Two distinct groups:
A) 1st 7 chapters and 8th chapter 1st Pada
B) Chapter 8 : 2nd, 3rd and 4th Pada (8.2.1 पूर्वत्रासिद्धम् to 8.4.68)

Key concept 1- Content

- Chapter 1 – संज्ञा, अतिदेश, आत्मनेपद, उभयपद, परस्मैपद, प्रधानसंज्ञा
- Chapter 2 - समास, विभक्ति, अधिकार
- Chapter 3 - अधिकार, संज्ञा, प्रत्यय-सनादि, तिङ्, कृत्, विकरण
- Chapter 4, 5 - प्रातिपदिक-प्रत्यय तद्धित, सुप् , स्त्री
- Chapter 6 – स्वरसन्धि, आर्धधातुकप्रत्यय, उत्तरपदकार्याणि, अङ्गकार्याणि
- Chapter 7- सार्वधातुकप्रत्यय ,अङ्गकार्याणि, अभ्यासकार्याणि
- Chapter 8 – हल् सन्धि, विसर्ग सन्धि, रुत्व, षत्व, णत्वकार्याणि. All closing out कार्याणि

अष्टाध्यायी - पादम् अनुसृत्य सूत्रसंख्या https://ashtadhyayi.com/writeups/

अष्टाध्यायी - पादम् अनुसृत्य सूत्रसंख्या

Neelesh Bodas | neelesh.bodas@gmail.com | 26 Sept 2015

	प्रथम: पाद:	द्वितीय: पाद:	तृतीय: पाद:	चतुर्थ: पाद:	TOTAL
प्रथमोऽध्याय:	75	73	93	110	351
द्वितीयोऽध्याय:	72	38	73	85	268
तृतीयोऽध्याय:	150	188	176	117	631
चतुर्थोऽध्याय:	178	145	168	144	635
पञ्चमोऽध्याय:	136	140	119	160	555
षष्ठमोऽध्याय:	223	199	139	175	736
सप्तमोऽध्याय:	103	118	120	97	438
अष्टमोऽध्याय:	74	108	119	68	369

Some Random Statistics	
Total number of sutras	3983
Average number of sutras per पाद	125
Average number of sutras per अध्याय	498
Least Number of sutras are in	2.2
Maximum Number of Sutras are in	6.1
Less than 100 sutras are in	10 पादा:
More than 200 sutras are in	1 पाद:

Key concept 2-माहेश्वरसूत्राणि

Key concept 2-

- māheśvarasūtrāṇi
- pratyāhāra (why is pratyāhāra important?)

Key concept 2 - वर्णमाला (मातृकापाठः)

स्वराः	व्यञ्जनानि	
अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ए ऐ ओ औ अं अः	क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म	य र ल व श ष स ह

Key concept 2 - माहेश्वर-सूत्राणि

१. अ इ उ ण्
२. ऋ ऌ क्
३. ए ओ ङ्
४. ऐ औ च्
५. ह य व र ट्
६. ल ण्
७. ञ म ङ ण न म्
८. झ भ ञ्
९. घ ढ ध ष्
१०. ज ब ग ड द श्
११. ख फ छ ठ थ च ट त व्
१२. क प य्
१३. श ष स र्
१४. ह ल्

माहेश्वर-सूत्राणि

१. अ इ उ ण्
२. ऋ ऌ क्
३. ए ओ ङ्
४. ऐ औ च्
५. ह य व र ट्
६. ल ण्
७. ञ म ङ ण न म्
८. झ भ ञ्
९. घ ढ ध ष्
१०. ज ब ग ड द श्
११. ख फ छ ठ थ च ट त व्
१२. क प य्
१३. श ष स र्
१४. ह ल्

अच्

स्वराः

माहेश्वर-सूत्राणि

१. अ इ उ ण्
२. ऋ ऌ क्
३. ए ओ ङ्
४. ऐ औ च्
५. ह य व र ट्
६. ल ण्
७. ञ म ङ ण न म्
८. झ भ ञ्
९. घ ढ ध ष्
१०. ज ब ग ड द श्
११. ख फ छ ठ थ च ट त व्
१२. क प य्
१३. श ष स र्
१४. ह ल्

हल्

व्यञ्जनानि

माहेश्वर-सूत्राणि

१. अ इ उ ण्
२. ऋ ऌ क्
३. ए ओ ङ्
४. ऐ औ च्
५. ह य व र ट्
६. ल ण्
७. ञ म ङ ण न म्
८. झ भ ञ्
९. घ ढ ध ष्
१०. ज ब ग ड द श्
११. ख फ छ ठ थ च ट त व्
१२. क प य्
१३. श ष स र्
१४. ह ल्

यण्

Key concept 2 - प्रत्याहारः – few

प्रसिद्धाः केचन प्रत्याहाराः

- अच् = स्वराः
- हल् = व्यञ्जनानि
- अल् = सर्वे वर्णाः
- हश् = मृदुव्यञ्जनानि (वर्गाणां ३,४,५, य्,र्,ल्,व्,ह्)
- खर् = कर्कशव्यञ्जनानि (वर्गाणां १,२, श्, ष्, स्)
- जश् = वर्गतृतीयाः (ज्,ब्,ग्,ड्,द्)
- यण् = अन्तःस्थाः (य्,व्,र्,ल्)
- शल् = ऊष्माणः (श्,ष्,स्, ह्)

Key concept 2 contd-

- māheśvarasūtrāṇi
- Pratyāhāra (why is it important?)
- Examples:

अकः सवर्णे दीर्घः ।	When an अक् letter is followed by a सवर्ण अच् letter, then the पूर्व and पर letters are combined to form a दीर्घ-एकादेश.
झलां जशोऽन्ते ।	A झल् letter occurring at end of a पद is converted to the corresponding जश् letter (जश्त्वं)
नश्चापदान्तस्य झलि ।	A मकार and a नकार which do not occur at the end of a पद are converted to अनुस्वार when followed by a झल् letter. (anuswāra sandhi)
खरि च ।	A झल् letter is converted to a चर् letter when followed by a खर् letter. (cartva sandhi)
अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ।	An अनुस्वार is converted to a परसवर्ण in presence of a यय् letter. (parasavarna sandhi)

Key concept 3 - Terminology

Types of sutras

Key concept 3 – Terminology Types of sutras

1. संज्ञा - "वृद्धिरादैच्", "भूवादयो धातवः" (terms related to the content)
2. परिभाषा - "यथासंख्यमनुदेशः समानाम्", (terms related to the framework)
3. विधिः - "इको यणचि", "कर्मणि द्वितीया" ; (governing rule)
4. नियमः - "रात् सस्य" (संयोगान्तस्य लोपः), "पतिः समास एव" (शेषो घ्यसखि) (exception to rule)
5. अतिदेशः - "लोटो लङ्वत्" (An analogy, extension)
6. अधिकारः - "प्रत्ययः", "कारके", "प्राक्कडारात् समासः" (marks a sub-section, प्रत्ययाधिकारः 3.1.1-5.4.160. संहिताधिकारः 6.1.72 to 6.1.157)

Key concept 3 - Terminology - संज्ञा

1.1.1	वृद्धिरादैच् ।	The letters आ, ऐ and औ are called वृद्धि.
1.1.2	अदेङ् गुणः ।	The letters अ, ए and ओ are called गुण.
1.1.7	हलोऽनन्तराः संयोगः ।	Group of two or more व्यञ्जनानि pronounced together without any स्वर or a pause between them is referred as संयोग.
1.1.8	मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः।	A letter that requires use of mouth as well as nose for its pronunciation is called अनुनासिक.
1.1.9	तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् ।	Two letters are called सवर्ण of each other if their mouth-based location of pronunciation and their आभ्यन्तरप्रयत्न are same as of each other.

Key concept 3 - Terminology - परिभाषा

1.1.3	इको गुणवृद्धी ।	If the words गुण or वृद्धि are used to denote the operation of गुणादेश or वृद्धि-आदेश without specifying where such an आदेश happens, then this आदेश should be done in place of the "इक्" letter.
1.1.49	षष्ठी स्थानेयोगा ।	When a word in the षष्ठी विभक्ति does not indicate any other meaning, it is considered to indicate the स्थानी.
1.1.50	स्थानेऽन्तरतमः ।	When multiple आदेशाः are possible for a स्थानी, only the आदेश that is closest to the स्थानी actually happens.
1.1.66	तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ।	The words in the सप्तमी विभक्ति are used to indicate that the कार्य happens on an immediately previous entity.
1.1.67	तस्मादित्युत्तरस्य ।	The words in the पञ्चमी विभक्ति are used to indicate that the कार्य happens on an immediately next entity.
1.3.19	यथासंख्यमनुदेशः समानाम् ।	When the two groups participating in a विधि have same number of elements, then the विधि happens between corresponding members of (i.e., those with the same position in) the two groups

Distribution of Sūtras

- संज्ञासूत्राणि – ९१ -91
- परिभाषासूत्राणि – २३ -23
- अतिदेशसूत्राणि – ३५ -35
- अधिकारसूत्राणि -७४ -74

Key concept 4- Structure of a sūtra

Key concept 4- A quick peek into structure of a sūtra

- 1.1.49 षष्ठी स्थानेयोगा : When a word in the षष्ठी विभक्ति does not indicate any other meaning, it is considered to indicate the स्थानी.
- 1.1.66 तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य The words in the सप्तमी विभक्ति are used to indicate that the कार्य happens on an immediately previous entity. (पूर्वस्य कार्यं referred as पूर्वकार्यं in notes)
- 1.1.67 तस्मादित्युत्तरस्य The words in the पञ्चमी विभक्ति are used to indicate that the कार्य happens on an immediately next entity. (परस्य कार्यं referred as परकार्यं in notes)

- षष्ठीविभक्तिः = स्थाने
- प्रथमाविभक्तिः =
  - आदेशः- **इको यणचि** (६.१.७६) = इकः स्थाने यण्-आदेशः भवति संहितायाम् | इकः(6) यण् (1) अचि (7) |
  - आगमः - **लुङ्ङृङ्ञ्क्ष्वडुदात्तः** (६.४.७१)
  - नामकरणम् - **सुप्तिङन्तं पदम्** (१.४.१४)
- सप्तमीविभक्तिः = पूर्वकार्यम्
- पञ्चमीविभक्तिः = परकार्यम्
- तृतीयाविभक्तिः = संयोजनम्

६.१.७७ इको यणचि

- इकः (६) स्थाने अचि (७) परे यण् (१) आदेशः भवति

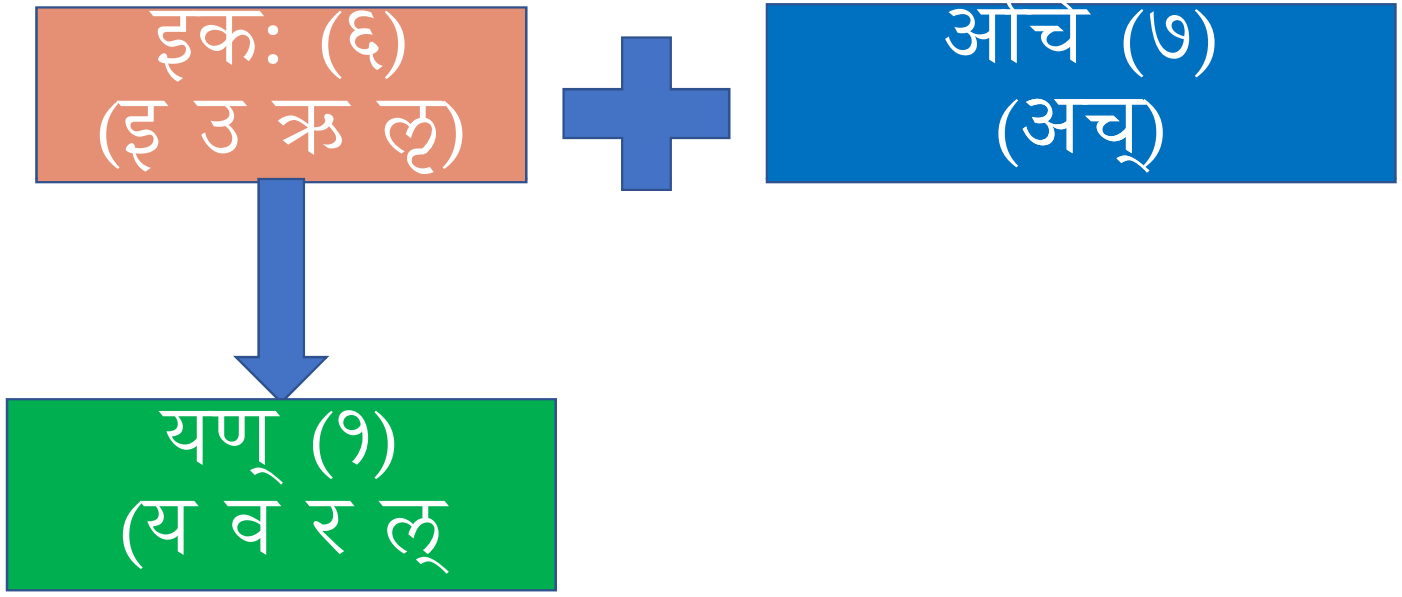

१९ झलां जश् झशि ८.४.५३ इको यणचि

- झलां स्थाने झशि परे जश् आदेशः भवति

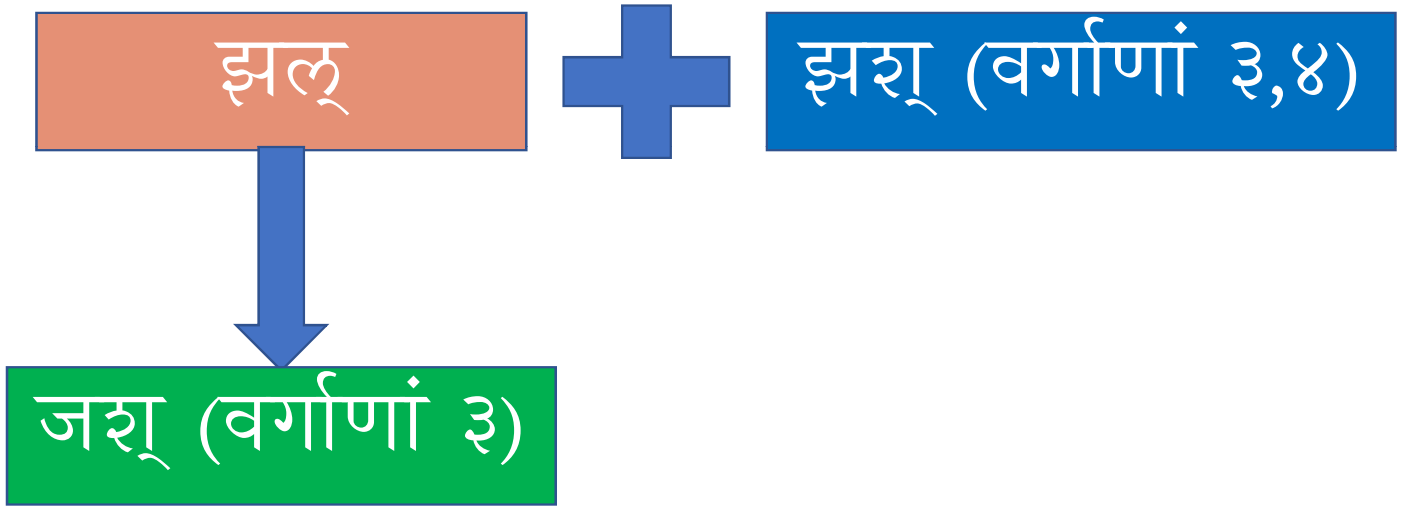

वृद्धिरेचि ६.१.८८ (वृद्धिसन्धिः -A sample sutra)

When an अवर्ण is followed by an एच letter, both of them are replaced by a वृद्धि letter

- वृद्धिरेचि (६.१.८८)
- पदच्छेदः – वृद्धिः १.१, एचि ७.१
- अधिकारः – संहितायाम् ७.१, एकः १.१ पूर्वपरयोः ६.२
- अनुवृत्तिः – आत् – ५.१
- पदार्थः – आत्=अवर्णात्, एच् = ए,ओ,ऐ,औ, वृद्धिः = आ, ऐ, औ
- सूत्रार्थः – अवर्णात् एचि परे पूर्वपरयोः एकः वृद्धि-आदेशः स्यात् संहितायाम् ।

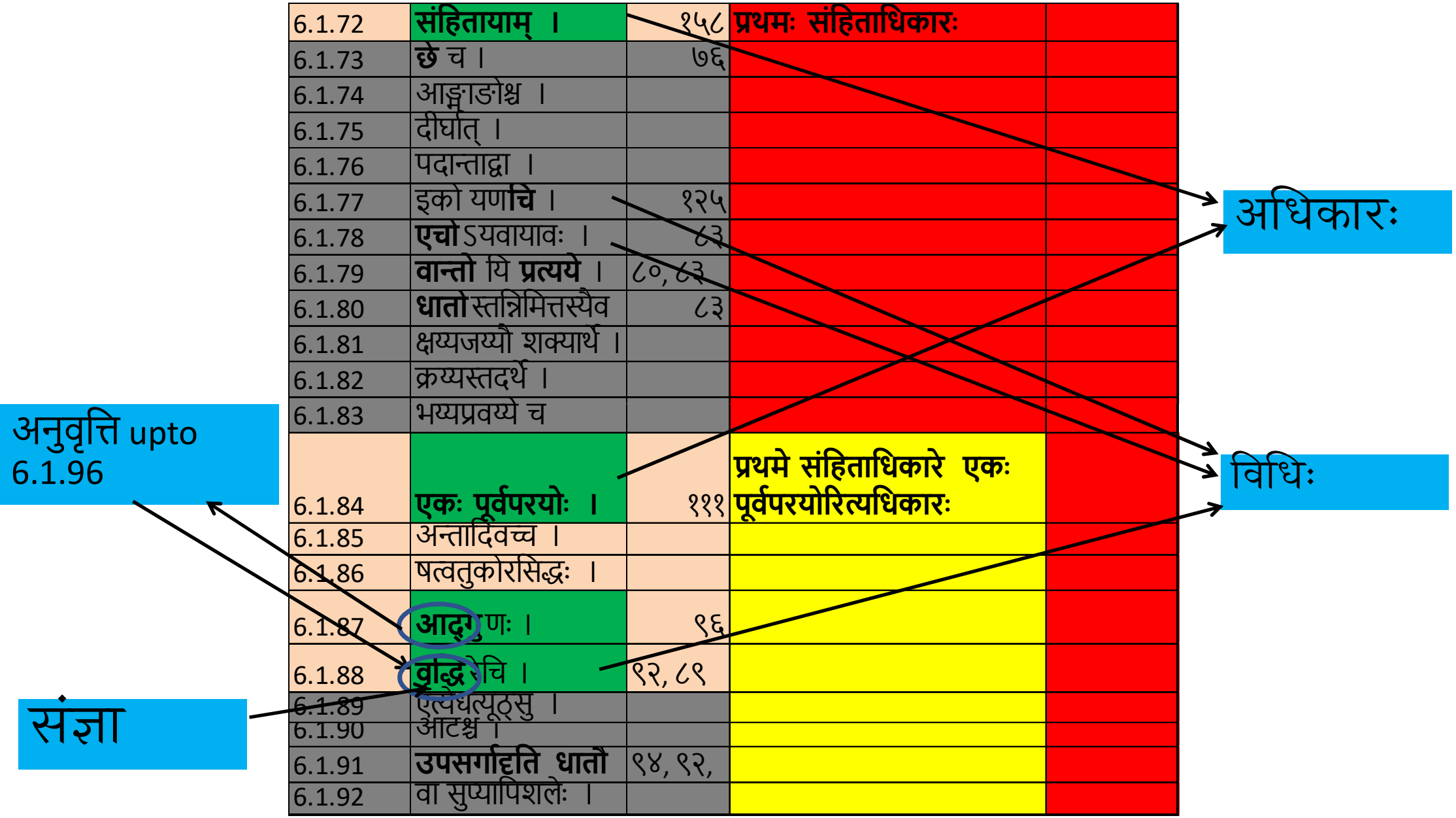
6.1.72 संहितायाम् । १५८ प्रथमः संहिताधिकारः
6.1.73 छे च । ७६
6.1.74 आङ्माङोश्च ।
6.1.75 दीर्घात् ।
6.1.76 पदान्ताद्वा ।
6.1.77 इको यणचि । १२५
6.1.78 एचोऽयवायावः । ८३
6.1.79 वान्तो यि प्रत्यये । ८०, ८३
6.1.80 धातोस्तन्निमित्तस्यैव ८३
6.1.81 क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ।
6.1.82 क्रय्यस्तदर्थे ।
6.1.83 भय्यप्रवय्ये च
6.1.84 एकः पूर्वपरयोः । १११ प्रथमे संहिताधिकारे एकः पूर्वपरयोरित्यधिकारः
6.1.85 अन्तादिवच्च ।
6.1.86 षत्वतुकोरसिद्धः ।
6.1.87 आद्गुणः । ९६
6.1.88 वृद्धिरेचि । ९२, ८९
6.1.89 एत्येधत्यूठ्सु ।
6.1.90 आटश्च ।
6.1.91 उपसर्गादृति धातौ ९४, ९२,
6.1.92 वा सुप्यापिशलेः ।
अधिकारः
विधिः
अनुवृत्ति upto 6.1.96
संज्ञा

Key concept 5 – "इत्“ संज्ञा

Key concept 5 – "इत्" संज्ञा

Observe अनुवृत्ति

1.3.2	उपदेशेऽजनुनासिक इत्	९	An अनुनासिक स्वर present in an उपदेश is called "इत्".
1.3.3	हलन्त्यम्	४	The ending हल् letter of an उपदेश is called "इत्".
1.3.4	न विभक्तौ तुस्माः		The letters - त्, थ्, द्, ध्, न्, स्, म् - occurring in the औपदेशिक form of a विभक्ति are not called "इत्"
1.3.5	आदिर्ञिटुडवः	८	The groups ञि, टु and डु occurring at the beginning of an उपदेश are called "इत्".
1.3.6	षः प्रत्ययस्य	८	The letter ष् at the beginning of the औपदेशिक form of a प्रत्यय is called "इत्"
1.3.7	चुटू		The letters - च्, छ्, ज्, झ्, ञ्, ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण् - at the beginning of the औपदेशिक form of a प्रत्यय are called इत्
1.3.8	लशक्वतद्धिते		The letters ल्, श्, क्, ख्, ग्, घ्, ङ् at the beginning of the औपदेशिक form of a non-तद्धित प्रत्यय are called इत्
1.3.9	तस्य लोपः		The इत् letter is elided during the प्रक्रिया.

Some examples

- डुकृञ् →कृ (हलन्त्यम् १.३.३, आदिर्ञिटुडवः१.३.५, तस्य लोपः१.३.९)
- गम्लृँ → गम् (उपदेशेऽजनुनासिक इत् १.३.२,तस्य लोपः१.३.९)
- रामास् → रामाः (न विभक्तौ तुस्माः १.३.४)
- शतृँ → अत् (लशक्वतद्धिते १.३.८, उपदेशेऽजनुनासिक इत् १.३.२,तस्य लोपः१.३.९)
- जुस् → उस् (चुटू १.३.७, तस्य लोपः १.३.९, न विभक्तौ तुस्माः १.३.४)
- षाकन् → आक (षः प्रत्ययस्य १.३.६ , तस्य लोपः १.३.९)

Key concept 6 - Overarching themes

Key concept 6 – Being aware of overarching themes

- A robust framework to deal with conflicts विप्रतिषेध:
- the concept of उत्सर्ग-अपवाद (Sets and subsets)

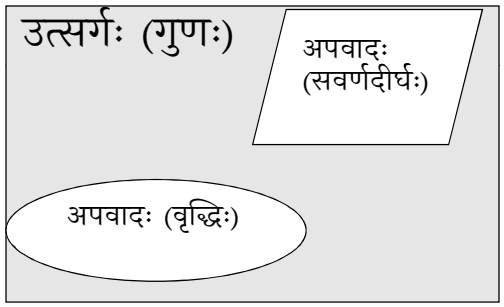

- असिद्धम्

३१ पूर्वत्रासिद्धम् ८.२.१

- सपादसप्ताध्यायीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा, त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धम्।

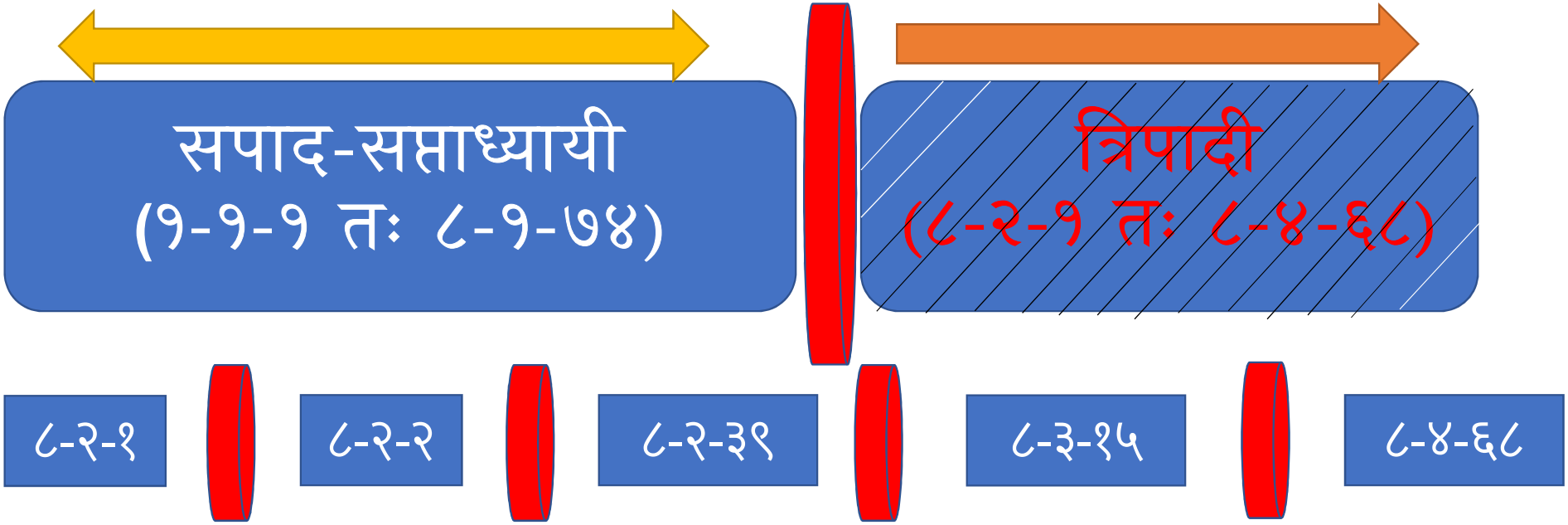

यान्तवान्तादेशसन्धिः

- हरे + इह
- हरय् इह (एचोऽयवायावः ६.१.७८)
- हर इह (लोपः शाकल्यस्य ८.३.१९)

- विष्णो + इह
- विष्णव् इह (एचोऽयवायावः ६.१.७८)
- विष्ण इह (लोपः शाकल्यस्य ८.३.१९)

३१ पूर्वत्रासिद्धम् ८.२.१

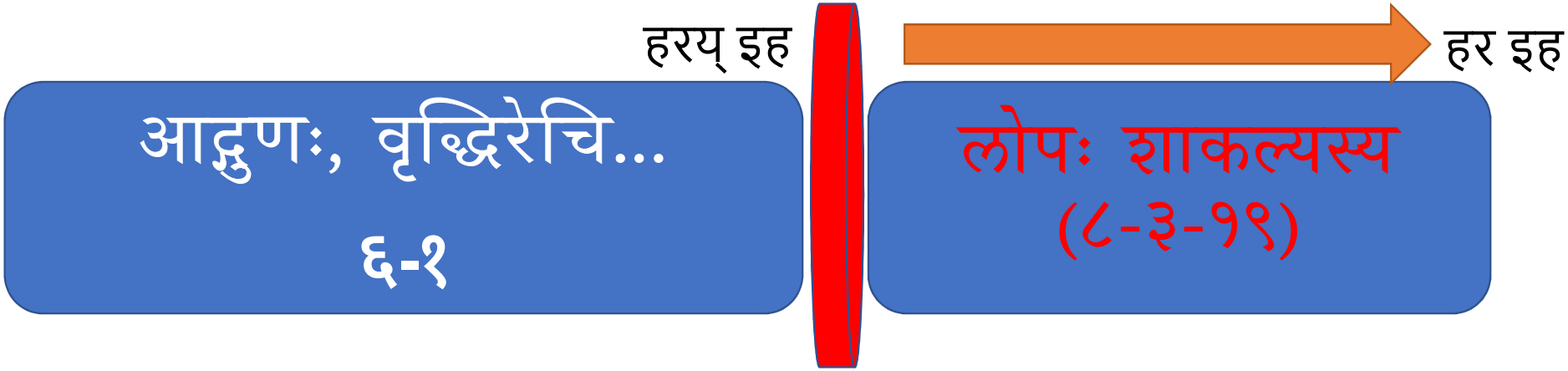

Pay attention to कित् मित् ङित् शित् पित् they are very very important

1.1.3	इको गुणवृद्धी	If the words गुण or वृद्धि are used to denote the operation of गुणादेश or वृद्धि-आदेश without specifying where such an आदेश happens, then this आदेश should be done in place of the "इक्" letter.
1.1.21	आद्यन्तवदेकस्मिन्	If a word has a single letter, it acts as the first letter, and it also acts as the last letter.
1.1.46	आद्यन्तौ टकितौ	A टित्-आगम comes before the स्थानी, and a कित्-आगम comes after the स्थानी.
1.1.47	मिदचोऽन्त्यात्परः	A मित्-आगम comes after the last स्वर of the स्थानी.
1.1.48	एच इग्घ्रस्वादेशे	When an "एच्" letter undergoes a ह्रस्वादेश, it is replaced by an "इक्" letter.
1.1.49	षष्ठी स्थानेयोगा	When a word in the षष्ठी विभक्ति does not indicate any other meaning, it is considered to indicate the स्थानी.
1.1.50	स्थानेऽन्तरतमः	When multiple आदेशाः are possible for a स्थानी, only the आदेश that is closest to the स्थानी actually happens.
1.1.51	उरण् रपरः	Any अ, आ, इ, ई, उ, ऊ letter appearing as an आदेश in place of a ऋकार is always followed by the letter र्.
1.1.52	अलोऽन्त्यस्य	आदेश for a word denoted using the षष्ठी विभक्ति happens in place of the last letter of that word.
1.1.53	ङिच्च	A ङित्-आदेश happens to the last letter of the स्थानी.
1.1.54	आदेः परस्य ।	The आदेश told on the following word happens on its first letter.
1.1.55	अनेकाल्शित्सर्वस्य ।	An आदेश which either has more than one letters, or is शित् - replaces the entire स्थानी.

An example

३.४.९२ आडुत्तमस्य पिच्च

- The उत्तमपुरुष प्रत्ययाः of लोट्-लकार get the आट्-आगम, and this आगम is considered पित् (मि -> नि -> आनि, वस् ->व->आव, मस्->म->आम)
- Application : लोट् उत्तमपुरुष : भवानि भवाव भवाम

१.२.४ सार्वधातुकमपित्

- An अपित् सार्वधातुकप्रत्ययः behaves like a ङित् प्रत्यय. अपित् सार्वधातुकप्रत्ययः ङित्वत् भवति ।
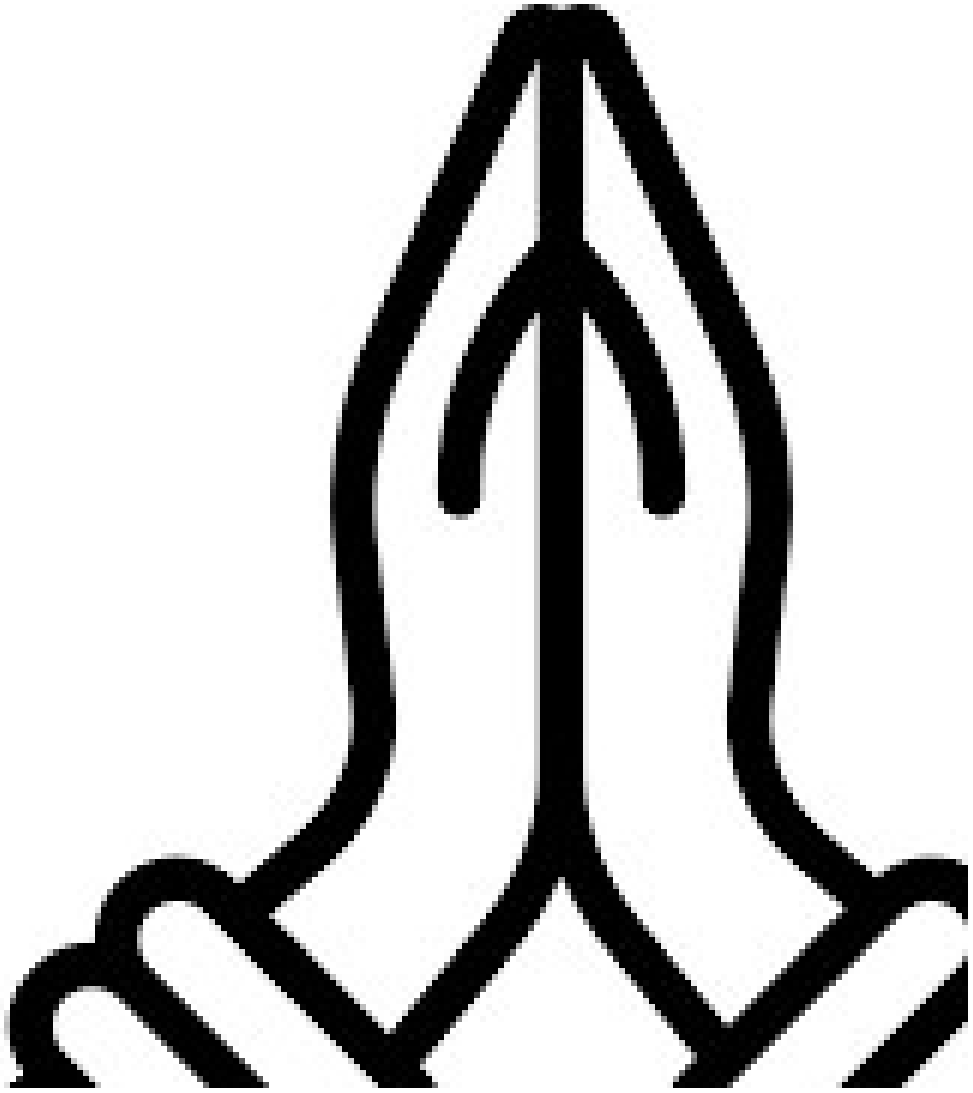
Vande
Guru
Parampara